

Grygier, Tadeusz

Praca historyków olsztyńskich

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 33-38

1957

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

PRACA HISTORYKÓW OLSZTYŃSKICH

W latach 1945 — 1948 historycy i regionaliści miejscowi grupowali się przy Instytucie Mazurskim. Ten zajmował się więcej bieżącymi zagadnieniami społeczno-gospodarczymi regionu, że wspomnę choćby sprawę opieki nad ludnością miejscową i akcją popularyzacyjno-propagandową. Tym sposobem odczuwano brak stowarzyszenia grupującego historyków i miłośników historii. Nauczyciele historii szkół województwa olsztyńskiego i pracownicy Instytutu Mazurskiego, Muzeum Mazurskiego, oraz erygowanego w 1948 r. Wojewódzkiego Archiwum Państwowego postanowili więc zorganizować Oddział PTH w Olsztynie.

Zebrań organizacyjne odbyło się 26 maja 1948 r. Prezesem Oddziału został dr Stefan Kotarski, ówczesny kurator szkolny. Oddział liczył 25-ciu członków. Od samego początku istnienia Oddziału wystąpiła zasadnicza trudność — brak liczniejszej grupy członków poświęcającej się pracy badawczo-naukowej. Stąd główny wysiłek skierowano na pracę Sekcji Dydaktycznej Oddziału, ukonstytuowanej 4 czerwca 1948 r. Zresztą nauczyciele historii stanowili przeważającą część członków Towarzystwa. Z drugiej strony właśnie nauczanie historii stanowiło bardzo trudny problem w praktyce nauczycielskiej na Mazurach i Warmii. Sekcja Dydaktyczna Oddziału (licząca 14 członków) poprowadziła pracę w sprawie określenia postulatów dydaktycznych Ziemi Odzyskanych. Często zbierała protokoły lekcji z zakresu historii Polski w środowisku autochtonicznym, z historii powszechnej, oraz ciekawsze prace uczniów i pomoce szkolne. Równocześnie prowadzono seminaria dla nauczycieli w zakresie najnowszych dziejów Polski, współczesnych zagadnień gospodarczych i ustrojowych Polski.

Tematyka zebrań naukowych Oddziału w r. 1948, których odbyło się trzy, również była podobna do tematyki posiedzeń Sekcji Dydaktycznej. Przeważały problemy współczesne, sprawy organizacji ruchu regionalistycznego na Mazurach i Warmii. Oddział PTH przystąpił również do akcji repolonizacyjnej.

W roku 1949 Oddział zamierzał włączyć się do prac nad odbudową gospodarczą Mazur i Warmii. Nawiązano kontakt z Komisją Planowania Gospodarczego. Jedno z pierwszych zebrań poświęcono omówieniu 6-letniego planu gospodarczego województwa olsztyńskiego (Zbigniew Januszko). Oddział zaprojektował opracowanie monografii miast, powiatów, oraz całego województwa olsztyńskiego (H. Skurpski, dr Wł. Adameczyk). Zagadnieniu temu poświęcono 3 posiedzenia naukowe. Projekt znalazł poparcie w Wojewódzkiej Radzie Narodowej w Olsztynie, która przyznała Oddziałowi na prowadzenie prac związanych z monografiami miast

i powiatów, fundusz w wysokości 1.000.000 zł (według ówczesnej waluty). Akcja Oddziału nie znalazła jednak pomyślnego zakończenia, gdyż przyznane przez WRN kredyty na ten cel zostały przejęte przez Instytut Zachodni w Poznaniu na wydawnictwo „Warmia i Mazury”. Tym sposobem zebrane w latach 1948—1949 przez Oddział materiały i bibliografia nie zostały doprowadzone do końca. Nowy (od 1 grudnia 1948 r.) prezes Oddziału dr Irena Pietrzak-Pawłowska wciągnęła członków Oddziału do prac w Instytucie Zachodnim w wydawnictwie „Warmia i Mazury”.

Pierwsze więc zamierzenie Oddziału — wyjście na zewnątrz w swej działalności — spełzło na niczym. Również i druga w tym zakresie akcja Oddziału nie przyniosła rezultatów. Oddział 2 lipca 1949 r. przedstawił plan opracowań biograficznych wybitniejszych postaci Warmii i Mazur (E. Sukertowa-Biedrawina i dr Irena Pietrzak-Pawłowska), które miały wejść do Polskiego Słownika Biograficznego. Zebrano 72 pozycje i 30 kwestionariuszy. Likwidacja redakcji Polskiego Słownika Biograficznego zahamowała również i tę akcję Oddziału.

W wyniku tych niepowodzeń praca Oddziału ograniczyła się w r. 1949 do wewnętrznych zebrań naukowych (9) oraz do akcji upowszechnienia wiedzy historycznej poprzez Radę Związków Zawodowych (25 wykładów).

Rok 1949 stał się początkiem kryzysu Oddziału PTH, który trwał mniej więcej do r. 1952. Złożyły się na to rozmaite przyczyny. Przede wszystkim w r. 1949 zlikwidowano jedyne olsztyńskie wydawnictwo naukowe — „Komunikaty” Instytutu Mazurskiego. Przejął je Instytut Zachodni w Poznaniu. Również olsztyński Oddział PTH stale musiał podkreślać wobec Zarządu Głównego o „całkowitym braku poparcia dla prac naukowych ze strony władz i społeczeństwa”. Rozpadła się również Sekcja Dydaktyczna z chwilą zrezygnowania z dniem 25 września 1949 r. z prezesury dr Ireny Pietrzak-Pawłowskiej. Prezesem Oddziału został dr Władysław Adamczyk. Trudności lokalowe, finansowe, brak możliwości publikowania prac, napięta i nieprzyjemna atmosfera wytworzona wokół byłych działaczy polskich w Niemczech, błędy polityczne wobec ludności autochtonicznej uniemożliwiły szerszą akcję Oddziału PTH. Kolejne Zarządy Oddziału nie mogą znaleźć wyjścia z impasu. W wyniku trudności 20 kwietnia 1950 r. ustępuje dr Wł. Adamczyk. Kierownictwo przejmuje dr Stefan Kubica. Oddział przez lata 1949—1952 ogranicza swą pracę tylko do wewnętrznych posiedzeń naukowych, nawet nie bierze szerszego udziału w popularyzacji wiedzy historycznej. (W r. 1950 — 6 zebrań — w r. 1951 — 5 zebrań). Krąg uczestników zebrań zacieśnia się, tak samo krąg referentów ogranicza się właściwie do 4 osób (E. Biedrawina, prof. dr W. Hejnosz, dr T. Grygier i mgr R. Kozłowska). Również liczba członków Oddziału spada do 15 osób.

W ciągu roku 1951 podjęto próbę zaktywizowania działalności Oddziału. Urządzono specjalne posiedzenie Oddziału na temat położenia rolnictwa Prus Wschodnich w latach 1921 — 1923. (Tad. Grygier). Zamierzano wywołać szerszą dyskusję na temat problemów gospodarczych w rolnictwie Mazur i Warmii w okresie przedwojennym i w okresie powojennym. Referent stanął na stanowisku

niemożności traktowania roku 1945 jako cezury w ekonomice rolnej Mazur i Warmii. Teza ta w dyskusji została zakwestionowana.

To pociągnięcie taktyczne Oddziału nie przyniosło zamierzonego skutku. Oddział nie mógł mimo wysiłków wyjść na szerszą platformę działania. Co więcej, próby tego wyjścia powodowały wprost odwrotny skutek — wzrost trudności.

Drugim pociągnięciem zmierzającym do rozszerzenia działalności Oddziału, to utworzenie z dniem 15 listopada 1951 r. Sekcji Archiwalnej PTH, która do końca 1952 odbyła 10 posiedzeń naukowych. Tematyka posiedzeń Sekcji skupiała się przede wszystkim na tematyce z historii ustroju administracyjnego Prus Wschodnich, Polski Ludowej, stanu akt w urzędach polskich. W posiedzeniach Sekcji Archiwalnej brali również udział przedstawiciele Prezydium WRN w Olsztynie. Tematyka posiedzeń Sekcji Archiwalnej była jednak tak specjalistyczna, że wyjścia z nią do szerszego grona słuchaczy nie można było spróbować.

Na początku roku praca Oddziału podlega ostrej, choć niesłusznej krytyce miejscowej prasy („Głos Olsztyński“ z 19 marca 1952 roku), która prowadzi do całkowitego zniechęcenia. Zarząd zastanawia się nad możliwością rozwiązania Oddziału, a członkowie gremialnie wypisują się z PTH. Uznano wystąpienie prasy za jeszcze jeden czynnik utrudniający społeczną i całkowicie honorową pracę członków Oddziału. Rezygnuje ze stanowiska prezesa dr Stefan Kubica. Kierownictwo przejmuje Tadeusz Grygier. Oddział liczy na początku kwietnia 1952 r. 5 członków. Praca samego Oddziału całkowicie się załamała. Toteż cały wysiłek utrzymania przy życiu Oddziału spadł na barki Sekcji Archiwalnej.

Nowy Zarząd Oddziału starał się o rozwiązanie trudności przez zwerbowanie nowych członków (pod koniec 1952 r. było ich 20), ożywienia frekwencji na posiedzeniach, oraz w dalekiej przyszłości wznowienie wydawania Komunikatów Instytutu Mazurskiego.

Ożywienie frekwencji na posiedzeniach Oddziału zamierzano osiągnąć przez uwzględnienie tematyki regionalnej z czasów najnowszych.

21 kwietnia 1952 r. Oddział wspólnie ze Stowarzyszeniem Dziennikarzy Polskich zorganizował ogólną dyskusję na temat regionalizmu i badań regionalnych. Wysłunięto wówczas ze strony Oddziału program odrodzenia regionalizmu, przeciwstawienia się niezdrowym tendencjom centralistycznym, prowadzącym do wyjałowienia terenu. Podjęcie tematyki regionalistycznej rzeczywiście zwiększyło frekwencję na posiedzeniach naukowych (7 posiedzeń w r. 1952).

W roku 1953 w związku z Rokiem Kopernikowskim i 600-leciem Olsztyna urządzono dwie sesje (12 kwietnia i 12 listopada 1953 roku), poświęcone tym sprawom. Sesję olsztyńską wykorzystano dla poruszenia bardzo ważnego bieżącego problemu — zaniedbywania rozwoju małych miast. Przeciwstawiono się głośzonym w polskiej literaturze historycznej i ekonomicznej tezom o sztucznym zagęszczeniu miast na terenie Mazur i Warmii, że w nowych warunkach ekonomicznych ta liczba małych miast jest zbędna. Dyskusja na Sesji potwierdziła zasadnicze tezy referatów,

że rozwój miast na terenie Mazur i Warmii był naturalnym wyrazem prężności gospodarczej rolnictwa.

Mimo, że władze miejscowe nie zainteresowały się sesją olsztyńską Oddziału, stała się ona początkiem znacznego rozszerzenia kręgu uczestników posiedzeń naukowych Towarzystwa. W roku 1953 na 8 posiedzeniach naukowych Oddziału przeciętnie brało udział 25 osób, na niektórych zaś liczba przekraczała nawet 100.

Ważnym dla pracy Oddziału było przejęcie przez Polskie Towarzystwo Historyczne Stacji Naukowej Instytutu Zachodniego (Instytutu Mazurskiego). Stacja Naukowa oraz Archiwum Państwowe stały się głównymi ośrodkami punktami oparcia w działalności Towarzystwa. Wszelkie ważniejsze wystąpienia Oddziału stale prowadzone były wspólnie ze Stacją oraz Archiwum Państwowym.

Rok 1954 dla Oddziału PTH był rokiem największego wysiłku. Chciano bowiem w jak najszerszym zakresie wykorzystać rocznicę 500-lecia przyłączenia Pomorza do Polski. W ciągu roku Oddział i Sekcja Archiwalna urządziły 23 zebrania naukowe poświęcone omówieniu węzłowych zagadnień historii Mazur i Warmii, od wydarzeń 1454 poprzez plebiscyt, aż do ostatnich wydarzeń 1939 roku. Zasadniczym osiągnięciem prac badawczych Oddziału było rozszyfrowanie polityczne ruchu polskiego na Mazurach i Warmii. Stwierdzono, że ruch polski w naszym regionie nie był wcale jakimś zjawiskiem peryferyjnym, że działacze ruchu polskiego to wcale nie „kanapowi politycy”, ale że w wielu sprawach byli częścią składową ogólnych przemian politycznych ogólnopolskiego życia narodowego, a szczególnie życia politycznego byłego zaboru pruskiego. Trwałym dorobkiem Oddziału PTH jest fakt, że odtąd nie można mówić o życiu polskim na Mazurach i Warmii bez uwzględnienia szerokiego kontekstu życia polskiego w byłym zaborze pruskim.

Rok 1954 był również zapoczątkowaniem nowej akcji Oddziału, akcji, która rozwinęła się szczególnie w r. 1955. Zrealizowano wysunięty w r. 1952 program odbudowy regionalizmu i badań regionalnych. Działalność PTH postanowiono przenieść w teren. W oparciu o Powiatowe Archiwa Państwowe w Mrągowie, Szczytnie i Morągu utworzono w tych miejscowościach Sekcje Archiwalne PTH. Terenowym Sekcjom Archiwalnym przydzielono podwójne zadanie — przedłużonego ramienia Oddziału PTH w terenie oraz społecznego zaplecza powiatowych archiwów w ich trosce o zachowanie akt, przyszłej bazy źródłowej do historii Mazur i Warmii w Polsce Ludowej. Sekcje mają archiwom powiatowym ułatwić rolę kronikarza regionu, zbierającego materiały poza aktowe. Dobrze pracują Sekcje Archiwalne w Mrągowie i Szczytnie, (kierownicy Tadeusz Młodkowski i Gustaw Leyding), które urządziły regularnie zebrania naukowe, oraz systematycznie zbierały materiały do kroniki regionu.

Próba rozbudowania Oddziału PTH poprzez Sekcje Archiwalne, mimo trudności, zdała egzamin. Oddział w r. 1955 liczył 70 członków, a w roku 1956 — 96 członków. W przeciągu tych dwu lat Oddział odbył 17 posiedzeń naukowych, 4 Sekcje Archiwalne 30 zebrań, na których ogłoszono 57 referatów naukowych. Przeciętna liczba uczestników zebrań wynosiła 78 osób. Na niektórych

posiedzeniach liczba ich wynosiła 200. Liczba wykładów popularyzujących wiedzę historyczną dochodziła rocznie do 200-tu.

Dwie sprawy w r. 1955 w działalności Oddziału wysunęły się na czoło. Rocznica Mrongowiuszowska, oraz rocznica rewolucji 1905 r. Obu zagadnieniom przeznaczono specjalne zebrania naukowe a Mrongowiuszowi poświęcono wystawę objazdową, sfinansowaną przez Wydział Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej. Jako trwały wynik badawczy Oddziału w tych sprawach, to umiejscowienie Mrongowiusza w plejadzie działaczy polskich i całego ruchu oporu ludności polskiej na Mazurach i Warmii. „Pokazano nie tylko kwiaty, ale i łakę polską“. Osiągnięciem badawczym nad wpływami rewolucji 1905 r. na Mazury i Warmię jest pokazanie wrzenia rewolucyjnego i narodowego na Mazurach i Warmii, które likwiduje jedną z „białych plam“ znajomości historii polskiej, oraz pokazywanie na gorąco łączności życia na Mazurach i Warmii z życiem ogólnonarodowym.

W roku 1956 położono nacisk na nową formę zdobywania materiałów źródłowych. Urządzono sesje naukowe, na których wygłaszali referaty sami współtwórcy historii. 26 września 1956 r. odbyła się sesja poświęcona 60-letniej rocznicy powstania Mazurskiej Partii Ludowej. Referenci: Fryderyk Leyk, Gustaw Leyding, Walter Późny. Zasadniczym celem tych sesji było: pokazanie Mazurskiej Partii Ludowej na tle ogólnopolskiego ruchu ludowego. MPL wyraźnie bowiem wyprzedzała w programie społecznym np. analogiczny ruch ludowy w b. Galicji. Drugim celem sesji było wykazanie ciągłości tradycji ruchu ludowego na Mazurach i Warmii poprzez Mazurską Partię Ludową, Samopomoc Mazurską, Zjednoczenie Mazurskie i Związek Mazurów. Jako postulat wysunięto na sesji żądanie zorganizowania konferencji naukowej poświęconej Polskiej Partii Ludowej.

6 listopada 1956 r. urządzono sesję poświęconą Związkowi Polaków w Prusach Wschodnich oraz Związkowi Polaków w Niemczech (referenci: Jan Baczewski i Jan Boenigk). Dorobkiem sesji jest uwypuklenie czołowej roli ośrodka olsztyńskiego w organizowaniu życia polskiego w Niemczech.

Obie sesje wywarły znaczny wpływ na życie kulturalne, a nawet polityczne województwa olsztyńskiego (uznanie dla działaczy mazurskiego ruchu ludowego i Związku Polaków w Niemczech, błędnie w poprzednim okresie dyskredytowanych).

Jako postulat wysunięto na sesji z 6 listopada 1956 r. konieczność zorganizowania konferencji poświęconych badaniom nad działalnością Banków Ludowych w latach 1896 — 1939 na terenie Mazur, Warmii, Powiśla, Kaszubszczyzny i Śląska. Drugim postulatem to konieczność przeniesienia doświadczeń Oddziału Olsztyńskiego PTH do innych Oddziałów Towarzystwa na Ziemiach Zachodnich. W grudniu 1956 r. Oddział PTH w Słupsku zorganizował konferencję, na której przedstawiono (Tad. Grygier) wyniki pracy Oddziału Olsztyńskiego w badaniach regionalnych.

Pod koniec roku 1956 zorganizowano nową formę pracy Oddziału, restytuując Sekcję Dydaktyczną PTH. Celem jej jest realizacja zamierzeń Sekcji Dydaktycznej, zlikwidowanej w r. 1949

oraz opracowanie historii szkolnictwa na Mazurach i Warmii w latach 1945 — 1956. Tym sposobem wciągnięto do aktywnej pracy w Oddziale nauczycielstwo olsztyńskie.

Rok 1957 zapoczątkował szeroki plan pracy Oddziału. Wytyczne tej pracy to zrealizowanie postulatów ubiegłego roku oraz szczegółowe omówienie zagadnień historii najnowszej (lata 1918—1956). W ciągu trzech pierwszych miesięcy 1957 r. przy aktywnej pomocy Wojewódzkiego Ośrodka Doskonalenia Kadr Oświatowych, oraz Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej zorganizowano 18 posiedzeń przeznaczonych dla nauczycieli historii całego województwa i 1 sesję naukową. Tematyka tych posiedzeń to — powstania śląskie i wielkopolskie 1918 — 1921, stosunki w Polsce w latach 1918 — 1939, kampania wrzesniowa, ruch oporu, wojsko polskie na froncie wschodnim i zachodnim, polskie ośrodki polityczne na zachodzie i wschodzie w latach 1939 — 1945.

5 marca 1957 r. urządzono sesję naukową poświęconą stanowi archiwaliów i głównym problemom historii Mazur i Warmii w latach 1945 — 1956. Urządzając sesję 5 marca 1957 r. zamierzano osiągnąć dwa cele — zwrócić uwagę władzom politycznym województwa na konieczność zwiększenia troski o stan akt w urzędach, instytucjach i przedsiębiorstwach. Stałe bowiem zmiany organizacyjne, wzrost biurowości, płynność kadr, niedostateczne przygotowanie personelu biurowego powoduje niszczenie akt, będących przecież jednym z najważniejszych elementów ciągłości prawnej i rządów Polski Ludowej na Warmii i Mazurach.

Drugim celem tej sesji było wskazanie na zasadniczy brak generalnej oceny ubiegłego 10-lecia na Warmii i Mazurach. Brak ten tymbardziej daje się odczuć, że nie posiadamy nawet opracowanej konfrontacji wypowiedzi działaczy społeczno-gospodarczych na temat historii ostatnich lat naszego regionu.

Sesja wykazała znaczne braki w naszej znajomości głównych problemów historii Mazur i Warmii w latach 1945 — 1956, tym bardziej żenujące, że ośrodki badawcze w Niemieckiej Republice Federalnej przygotowały prace i materiały do „Historii Mazur i Warmii pod obcym zarządem“.

ANTONI ŁUKASZEWSKI

Z MATERIAŁÓW DO DZIEJÓW SZKOLNICTWA NA MAZURACH I WARMII W OKRESIE MIĘDZYWOJENNYM

Sprawą celową i nie bez znaczenia dla dokładniejszej wiedzy naszej o szkolnictwie polskim Mazur i Warmii w latach 30-tych obecnego stulecia jest bez wątpienia opublikowanie pisma okólnego tzw. „Heimatbund Ostpreussen“ (Związku Ojczyźnianego w Prusach Wschodnich) z dnia 2 września 1932 r. Nr 9/1932 pod tytułem: „Ausarbeitung über die Auswirkungen der Preussischen Minderheitenschulverordnung vom 23 Jan. 1929 in Ostpreussen“¹⁾. Celowość

1) L-amt Lötzen — VIII/3-A-249: Regelung des Schulwesens für die polnische Minderheit“.